

О.І. Гуторов, д-р екон. наук, професор
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Обґрунтовано, що процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів. Визначено, що характерною ознакою сучасної науки про землю є зростання ролі методології при вирішенні проблем розвитку ринкових земельних відносин.

Розглянуті методи наукового дослідження ринкових земельних відносин дозволяють стверджувати, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. Центральною ланкою в системі методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію будь-якого наукового дослідження.

Методологія дослідження стану і завдань розвитку ринкових земельних відносин визначає, що предметом дослідження є земельні відносини та відповідна державна політика їх використання, способи організації управлінських дій, спрямованих на обґрунтування і проведення регулювання ринку земель, ефективне управління земельними ресурсами.

Запропоновано практичні рекомендації щодо застосування методів дослідження, пов'язаних з різнобічними процесами формування і розвитку ринкових земельних відносин, на основі ефективного та раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу.

Ключові слова: *методологія, метод, дослідження, методика дослідження, земельні відносини, ринок земель, регулювання ринку земель.*

Постановка проблеми. Процес переходу України до ринкової економіки призвів до суттєвих змін у розвитку земельних відносин щодо володіння, користування, розпорядження та управління земельними ресурсами. У змінах земельних відносин найбільш характерним є їх трансформація у напрямі приватизації землі. Разом з тим, екологічні аспекти не стали елементами аграрного реформування, слабо вони враховувались і при проведенні приватизації землі.

Під дією функціонування земельних відносин та низки інших впливових чинників, в аграрному секторі економіки України, який

забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, впродовж останніх років спостерігається катастрофічне руйнування сільськогосподарських угідь та зниження родючості ґрунтів. Інтенсивність процесів руйнування і деградації ґрунтів, внаслідок використання застарілих агротехнологій та недотримання фундаментальних законів та правил сільськогосподарської діяльності досягла небезпечного для економічної стабільності держави рівня. Принципового значення набуває проблема оцінки земельних ділянок у зв'язку з необхідністю перерозподілу земельної ренти на користь сільського господарства. Постало питання формування нової моделі екологізації державного регулювання сільськогосподарського землекористування, економічного відтворення та охорони потенціалу земель і ґрунтів. Перераховані проблеми аграрного землекористування мають багатогранний характер, що свідчить про особливу актуальність досліджуваної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення економічної проблеми оцінювання та використання ресурсного та його складової – земельного потенціалу аграрної сфери – зробили Андрійчук В.Г., Гайдуцький П.І., Гладій М.В., Данилишин Б.М., Кириленко І.Г., Кропивко М.Ф., Лукінов І.І., Кошкалда І.В. Макаренко П.М., Онищенко О.М., Юрчишин В.В., Юзефович А.Е., Ульяновченко О.В., Шиян В.Й. та інші вчені. З погляду розвитку земельних відносин та їх трансформації до ринкових умов велике значення мають дослідження Амбросова В.Я., Даниленка А.С., Добряка Д.С., Кваши С.М., Коваліва О.І., Мартина А.Г., Месель-Веселяка В.Я., Новаковського Л.Я., Саблука П.Т., Трегобчука В.М., Третяка А.М., Федорова М.М., Хвесика М.А. та ін.

Різні аспекти ефективного, раціонального, екологічнобезпечного використання, охорони та відтворення земельних і ґрунтових ресурсів досліджували насамперед такі відомі вчені, як Бабміндра Д.І., Бистряков І.К., Будзьяк О.С., Будзьяк В.М., Дорогунцов С.І., Зіновчук Н.В., Малік М.Й., Мельник Л.Ю., Пасхавер Б.Й., Сохнич А.Я., Ступень М.Г., Ходаківська О.В. Фінансово-економічному забезпеченню розвитку земельно-ресурсного потенціалу присвятили свої дослідження Дацій О.І., Дем'яненко М.Я., Кісіль М.І., Корецький М.Х., Лайко П.А., Маренич Т.Г., Олійник О.В., Перебийніс В.І.

У науково-практичному опрацюванні методичних положень економічної оцінки земель і землевпорядкування провідне місце належить Варламову А.О., Веденічеву П.Ф., Вервейку А.П., Волкову С.М., Гнатковичу Д.І., Маракуліну П. П., Магазинщикову Т.П., Михасюку І.Р., Кривову В.М., Пасхаверу О.І., Першину П.М., Удачину С.О.,

Черьомушкіну С.Д., Шулейкіну О.Д. та ін. Завдяки роботам цих учених напрацьовані концептуальні основи сталого, раціонального, екологічно врівноваженого землекористування та фінансово-економічного забезпечення залучення земельних ресурсів у ринковий господарський оборот.

Разом із тим теоретико-методологічні аспекти формування й розвитку ринкового землекористування в сільському господарстві залишаються недостатньо опрацьованими як у зарубіжній, так і вітчизняній науковій літературі. Тому пошук шляхів вирішення цих проблем в умовах функціонування ринкової економіки і становлення ринку землі є досить актуальним, що й обумовило вибір теми та визначення мети дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є обґрунтування теоретичних положень, методологічних засад та практичних рекомендацій щодо застосування методів дослідження пов'язаних з різнобічними процесами формування і розвитку ринкових земельних відносин на основі ефективного та раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земля завжди була, є і буде залишатися особливим об'єктом суспільних відносин, який характеризується просторовою обмеженістю, незамінністю, постійністю місцезнаходження тощо. Значення землі як провідного ресурсу людського розвитку у сільській місцевості, де вона виступає не лише як просторовий базис, але і як головний засіб виробництва, важко переоцінити.

Стан земельних ресурсів, тобто сукупний природний ресурс поверхні суші, що є просторовим базисом розселення і господарської діяльності, а також основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві, завжди належатиме до числа провідних факторів, які впливають на розвиток продуктивних сил держави. В той же час, на сучасному етапі, можна констатувати, що сформовані в Україні земельні відносини не стільки сприяють, скільки перешкоджають ефективному використанню земельно-ресурсного потенціалу.

Регулювання ринку земель відноситься до тих суспільних та економічних явищ, які зумовлені сукупністю причинно-наслідкових зв'язків, відносин і закономірностей, визначаючи напрями та динаміку їх розвитку. Вивчення таких зв'язків, відносин і закономірностей та їх результатів веде до пізнання об'єктивної реальності ринкового обороту земель через формування екологічно продуманих економічних механізмів удосконалення системи державного регулювання ринку.

Будь-яке дослідження повинно включати загальні дослідницькі складові – вибір теми, обґрунтування її актуальності, формулювання мети і завдань дослідження, висунання гіпотези і складання дослідницької програми. Далі відбувається процес накопичення фактів, тобто проводиться збір економіко-статистичних даних, їх аналіз і теоретичне узагальнення, обґрунтовуються нові способи контролю ринкового обороту земель, відбувається пошук нових екологічно обґрунтованих економічних механізмів регулювання ринкових земельних відносин – аж до практичного застосування.

Вибір методики зумовлюється поставленими завданнями та метою дослідження, його значенням та практичним застосуванням, недостатністю належного досвіду і здійснення регулювання земельних відносин в період завершення формування ринкових відносин.

Методика – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике значення набуває копіткий опис методичного боку досліджень.

Специфіка наукової діяльності в значній мірі визначається методами. Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності.

Метод дослідження має дві нерозривні сторони: формально-логічну і змістовно-генетичну. Формально-логічна сторона включає способи і прийоми організації і проведення дослідження, збір і обробку матеріалів за обраною темою дослідження. Змістовно-генетична суть методу полягає у необхідності теоретичного узагальнення з врахуванням законів і правил пізнання явищ природи і суспільного розвитку.

Досягнення будь-якої пізнавальної мети відбувається за допомогою відповідного засобу чи методу. При цьому метод розглядається: як спосіб, прийом або система прийомів для досягнення мети і виконання певного

завдання, і як спосіб пізнання дійсності при дослідженні конкретних зв'язків, відносин і закономірностей.

Дослідження повинно висвітлювати принципи і наукові аспекти ринку земель, серед яких значна увага має приділятися основоположним принципам таким, як різноманітність форм власності на землю, платність при використанні земель в процесі економічного обороту, економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Будь-яке дослідження має проводитися системно та за часовою схемою: минуле-сучасне-майбутнє.

Системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; є) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Вектор сучасної земельної реформи націлений на вдосконалення та регулювання приватної власності на землю й інші засоби виробництва, на створення на цій основі умов для розвитку різних форм господарювання.

Будь-яке дослідження повинно мати комплексний характер, охоплювати переважно всі суб'єкти земельних відносин, бути спроможним надати всебічну оцінку їх розвитку, застосовувати різноманітні пізнавальні методи, прийоми, єдину методологічну та організаційну бази дослідження. Використання сукупності методів сприяє пошукові можливих варіантів виходу на новий етап здійснення земельної реформи. Застосування методів комплексно є запорукою отримання достовірних висновків і пропозицій за результатами досліджень.

Загалом методологія регулювання земельних відносин ґрунтується на комплексному застосуванні методів пізнання, дослідження і практичного здійснення дій управлінського, правового, адміністративного, організаційного, соціального, економічного та екологічного характеру. Вони спрямовані на досягнення кінцевої мети – формування сталого використання та охорони земельних ресурсів в умовах розвинених ринкових земельних відносин. В основі методології лежить вчення про діалектичний метод дослідження, який передбачає розглядати явища в їх розвитку, виходячи із об'єктивних законів природи, суспільства і пізнання.

Діалектичний метод пізнання явищ, законів, процесів природи та суспільства дає змогу досліджувати, аналізувати і прогнозувати шляхи ефективного використання земельних ресурсів в умовах реформування земельних відносин за сучасними принципами системного підходу. За допомогою діалектичного методу пізнання окремі явища розглядаються з урахуванням взаємозалежностей і взаємозв'язків, здійснюється деталізацію явищ, процесів, їх систематизацію і синтез. Синтез дозволяє виокремити з великої кількості факторів типові, виділити основні, найголовніші для результатів дослідження. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. У результаті аналізу можна виділити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Дедукція – це перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. Використання методів індукції і дедукції дозволяє зробити висновки за схемами «від часткового до загального», від причин до наслідків – і «від загального до конкретного», від результатів до причин.

Цілий ряд питань створення системи регулювання ринку земель досліджується на підставі абстрактно-логічного методу, який поєднує використання таких засобів як висунення гіпотези, аналогію, зіставлення.

Статистико-економічні методи застосовується для всебічного висвітлення характеристик розвитку загальносуспільних явищ через цифрові дані. Їх використовують при вивченні масових явищ і процесів із початку земельної реформи. Ці методи включають: загальне спостереження, економічне групування з використанням аналітичних і узагальнюючих даних (відносних величин, середніх, показників варіації та ін.), статистико-економічний аналіз. Ці методи дозволять розділити предмет дослідження на окремі частини та поєднати окремі складові земельних відносин у єдине ціле.

Монографічний метод використовується при вивченні окремих типових явищ і передового досвіду науки в сфері земельних відносин. Він

включає моніторинг за суб'єктами земельних відносин, аналіз раціонально-збалансованого використання земель. Завдяки цьому методу досліджуються різні аспекти реалізації функцій управління земельними ресурсами.

Щоб зрозуміти суть явища, необхідно вивчити його історію, без цього не можливо сформулювати об'єктивні та не упереджені висновки та пропозиції. За допомогою історичного методу досліджується розвиток земельних відносин і землекористування за певний історичний період; виявляються тенденції функціональних змін у сфері управління земельними ресурсами, в тому числі щодо ринкового обігу земель.

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель – це аналог певного фрагменту реальності, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання (прогнозу рівня урожайності; опису соціальних і економічних взаємодій в земельних відносинах аграрної сфери; обчислення економічної ефективності використання земель та визначення кількісних і якісних потреб в землях різних типів використання на основі розрахованих об'єктивно необхідних параметрів; обґрунтування економічних параметрів системи державного регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення на базі спеціалізованої установи; для розроблення оптимізаційної моделі землекористування підприємства; для розробки моделі оптимізації структури посівних площ тощо).

Вибір того чи іншого методу або їх сукупності здійснюється залежно від змісту аналізованої проблеми, рівня її висвітлення в науковій літературі та наявної інформації. Методична сторона дослідження полягає в забезпеченні достовірності, новизни і практичному використанні одержаних результатів.

Пізнання економічних процесів і явищ з метою дослідницького відображення сутності, законів і закономірностей регулювання земельних відносин відбувається шляхом наукового пізнання, яке передбачає вивчення цих явищ і процесів за допомогою сукупності відповідних методів.

Методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Методологія дослідження стану і завдань розвитку ринкових земельних відносин визначає, що предметом дослідження є земельні відносини та відповідна державна політика їх використання, способи організації управлінських дій, спрямованих на обґрунтування і проведення

регулювання ринку земель, ефективного управління земельними ресурсами. Управління земельними ресурсами відноситься до тих явищ розвитку природи і суспільства, які відображають їх закономірності і послідовні зміни від простих до складних форм. При цьому характерною є зміна старих форм організації використання земельних ресурсів новими, що зумовлено появою принципово нових зв'язків, відносин і закономірностей, які визначають тенденцію їх розвитку в нових умовах господарювання. Їх дослідження веде до наукового пізнання істини, що зводиться до здійснення об'єктивних процесів регулювання та вдосконалення земельних відносин в умовах ринкової економіки.

Висновки. Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів. Характерною ознакою сучасної науки про землю є зростання ролі методології при вирішенні проблем розвитку ринкових земельних відносин.

Розглянуті методи і методологія наукового дослідження ринкових земельних відносин дозволяють стверджувати, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. Центральною ланкою системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію будь-якого наукового дослідження.

Філософські методи не описуються у чітких термінах логіки та експерименту, не піддаються математизації та формалізації. Вони задають лише найбільш загальні регулятори дослідження, але не замінюють спеціальні методи і не визначають остаточний результат пізнання прямо і безпосередньо. Головне призначення спеціальних методів та прийомів дослідження – на основі відповідних принципів забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, оптимальне функціонування і розвиток земельних відносин.

Бібліографічний список: 1. Бабміндра Д.І. Формування інвестиційних чинників раціонального землекористування в ринкових умовах / Д.І. Бабміндра // Землепорядний вісник. – 2013. – № 3. – С. 49–50. 2. Бистряков І.К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І.К. Бистряков, Л.Г. Чернюк. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 55 с. 3. Будзяк В.М. Сільськогосподарське землекористування: проблеми та шляхи їх вирішення: [монографія] / В.М. Будзяк. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 299 с. 4. Будзяк О.С. Екологічнобезпечне використання земель: теоретичні та практичні аспекти: [монографія] / О.С. Будзяк. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 326 с.

5. Дорогунцов С.І. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку: концепція системно-динамічного вирішення / С.І. Дорогунцов, О.М. Ральчук. – К.: Наукова думка, 2001. – 153 с.
7. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні: колективна моногр. / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О.В. Ульяновченка; Харк. нац. аграр. ун-т. – Х: Смугаста тип., 2015. – 320 с.
8. Ковалів О.І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: монографія / О.І. Ковалів. – К.: ДІА, 2016. – 416 с.
9. Кошкалда І.В. Земельні відносини в аграрному секторі економіки України: монографія / І.В. Кошкалда / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х.: Гриф, 2012. – 352 с.
10. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія / А.Г. Мартин – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 254 с.
11. Новаковський Л.Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування: монографія / Л.Я. Новаковський, М.А. Олещенко. – К.: Урожай, 2009. – 276 с.
12. Трегобчук В.М. Необхідність еколого–економічної моделі ринкових реформ в Україні / В.М. Трегобчук, О.О. Веклич // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 12–23.
13. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія / А.М. Третяк. – Л.: СПОЛОМ, 2011. – 516 с.
14. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24–30.
15. Ходаківська О.В. Екологізація аграрного виробництва: монографія / О.В. Ходаківська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 350 с.

Гуторов А.И. Методология и методы исследования рыночных земельных отношений. Обосновано, что процесс познания, как основа любого научного исследования, является сложным и требует концептуального подхода на основе определенной методологии, применения определенных методов. Определено, что характерной чертой современной науки о земле является возрастание роли методологии при решении проблем развития рыночных земельных отношений.

Рассмотренные методы научного исследования рыночных земельных отношений разрешают утверждать, что методология не может быть сведена только к одному методу, ведь каждый метод применяется не изолированно, а в комплексе с другими. Центральным звеном в системе методологического знания является философия, поскольку ее принципы, законы и категории определяют стратегию любого научного исследования.

Методология исследования состояния и заданий развития рыночных земельных отношений определяет, что предметом исследования

выступают земельные отношения и соответствующая государственная политика их использования, способы организации управленческих действий, направленных на обоснование и проведение регулирования рынка земель, эффективное управление земельными ресурсами.

Предложены практические рекомендации по применению методов исследования, связанных с разносторонними процессами формирования и развития рыночных земельных отношений, на основе эффективного и рационального использования земельно-ресурсного потенциала.

Ключевые слова: методология, метод, исследование, методика исследования, земельные отношения, рынок земель, регулирование рынка земель.

O.I. Gutorov. Methodology and research methods of market land relations. It is proved that a cognitive process, as a basis of any scientific research, is complicated and requires conceptual approach within the scope of defined methodology and application of specific methods. It is determined, that characteristic feature of the contemporary science of Earth is growth of methodology's role, dealing with market land relations development problems.

Described scientific research methods of market land relations allow to maintain that methodology cannot be reduced just to one method, because each of them is not applied independently, but in combination with other methods. Philosophy is a central link in methodological knowledge system, because its principles, rules and categories establish strategy of any scientific research.

Research methodology of conditions and objectives of land relations development determines that the scope of the research is land relations and corresponding state policy of their appliance, ways of management activities organization, directed to substantiation and realization of market land regulation and efficient management of land resources.

Practical guidelines regarding research methods application, related to various processes of market land relations formation and development in terms of effective and efficient use of land-resource potential.

Key words: methodology, method, research, research methodology, land relations, land market, land market regulation.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2016 р.